

PRZEMYSŁAW NOWAKOWSKI CM
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

**Międzynarodowa Konferencja Naukowa
w ramach Programu Ministra MNiSW „DIALOG”**

**Dziedzictwo Synodu Zamojskiego 1720–2020.
Wyzwania i perspektywy**

Kraków 18–19 listopada 2020 r.

18 i 19 listopada 2020 r. w Krakowie odbyła się międzynarodowa konferencja naukowa zorganizowana przez Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w ramach projektu: „Wielokulturowe dziedzictwo Rzeczypospolitej w kształtowaniu europejskiej mentalności Słowian Europy Środkowo-Wschodniej. Interdyscyplinarne badanie wpływów łacińskich na kulturę bizantyjsko-słowiańską inspirowane 300. rocznicą Synodu Zamojskiego” (program MNiSW „DIALOG”). W konferencji pt. „Dziedzictwo Synodu Zamojskiego 1720–020. Wyzwania i perspektywy” wzięło udział 20 prelegentów z trzech krajów: Polski, Białorusi i Ukrainy, reprezentujących 5 zagranicznych i 7 polskich ośrodków naukowo-badawczych. Językami konferencji był polski, ukraiński i białoruski. Konferencja, uwzględniająca ograniczenia związane z pandemią, przeprowadzona została *on-line*, jednakże kilku prelegentów spotkało się także *in-real* w domu rekolekcyjnym księży misjonarzy *Vincentinum* w Krzeszowicach pod Krakowem, gdzie znalazł się swego rodzaju „sztab” konferencji.

Pierwszy dzień konferencji wypadł dokładnie w święto poświęcenia kolegiaty (od 1992 r. katedry) w Zamościu pw. Zmartwychwstania Pańskiego i Świętego Tomasza Apostoła – w 383. rocznicę tego wydarzenia (konsekracja kolegiaty zamojskiej miała miejsce 18 listopada 1637 r.). To w tym kościele odbyły się 300 lat temu obrady Synodu Zamojskiego. Te historyczne okoliczności wspomniano przy otwarciu konferencji. Była ona swego rodzaju kontynuacją uroczystości 300-lecia Synodu Zamojskiego, które zostały zorganizowane przez UPJPII i Muzeum Za-

mojskie 17 września 2020 r. w Zamościu (Msza św. w katedrze i konferencja „Synod Zamojski 1720–2020. In memoriam” w ratuszu zamojskim).

Pierwszą sesję konferencji poprowadziła mgr lic. Viktoriya Semenova (UPJPII i UJ w Krakowie). Mgr Oleksii Braslavets z Kijowa (Narodowa Akademia Menedżmentu) przedstawił temat *Metropolia kijowska – kołyaska obrządku bizantyjskiego na ziemiach Europy Wschodniej*. Zwrócił uwagę na fakt, że Kościół grekokatolicki ma swoje korzenie w starożytnej, prawosławnej metropolii kijowskiej i nie do końca właściwym jest odnoszenie jego powstania wyłącznie do aktu Unii Brzeskiej z 1596 r. Status prawny metropolii kijowskiej, która wówczas odnowiła swój związek z Rzymem, jest znacznie wcześniejszy, a zawarta unia wzmocniła tylko jej status lokalnego Kościoła *sui iuris*. Synod Zamojski z 1720 r. był pierwszą, poważną i udaną próbą kodyfikacji cerkiewnego prawa tego miejscowego Kościoła. Prof. dr hab. Teresa Chynczewska-Henel z Uniwersytetu w Białymstoku zapoznała uczestników z wynikami swoich badań nad korespondencją nuncjuszy w Polsce XVII w. (*Acta Nuntiaturae Poloniae*) dotyczącą zabiegów Stolicy Apostolskiej zmierzających do zjednoczenia prawosławnych mieszkańców Rzeczypospolitej z Rzymem (*Troska o Unię Brzeską w Rzeczypospolitej XVII wieku w relacjach nuncjuszy Stolicy Apostolskiej*). Nuncjusze, starając się zyskać prawosławnych dla unii, bronili praw unitów w Rzeczypospolitej – wymagali przyznania biskupom unickim miejsc w senacie, a nawet popierali ideę ustanowienia w Rzeczypospolitej odrębnego patriarchatu wschodniego (pomysł ordynata Jana Zamojskiego). Prof. dr Mykhailo Zhurba z Kijowa (Uniwersytet Pedagogiczny im. Dragomanowa) w referacie pt. *Sytuacja polityczno-społeczna Ukrainy w czasach Synodu Zamojskiego* podkreślił, że często w historiografii ukraińskiej, a zwłaszcza rosyjskiej dotyczącej tego okresu dominuje podejście polityczne i ideologiczne, uproszczone i prymitywne przedstawianie historii, któremu referent próbuje się aktywnie przeciwstawiać w swoich badaniach naukowych.

Drugą sesję pokierował ks. dr hab. Przemysław Nowakowski CM, prof. UPJPII. Dr hab. Jan Stradomski, prof. UJ, w swoim referacie pt. *Polsko-ruska polemika religijna w I Rzeczypospolitej a Synod Zamojski* odniósł się najpierw do żywej polemiki międzywyznaniowej, jaka miała miejsce przed Synodem, w ciągu XVII w. Wielu polemistów ze strony katolickiej broniło tezy, że unia na Rusi była restytucją stanu pierwotnego zjednoczenia Kościoła sprzed 1054 r. Sam Synod Zamojski, przeprowadzony na początku XVIII w., nie wywołał już takiej polemiki, gdyż wówczas prawosławni byli słabsi, a grekokatolicy stanowili w Rzeczypospolitej większość, którą Synod jeszcze bardziej skonsolidował i wzmocnił. Dr hab. Marzanna Kuczyńska, prof. UAM, omówiła kazania jednego z współtwórców Unii Brzeskiej – Hipacego Pocieja, które przetłumaczył i wydał inicjator Synodu Zamojskiego, metropolita kijowski Leon Kiszka (*Kazania Hipacego Pocieja w prze-*

kładzie Leona Kiszki). Kazania Pocięja dotyczyły głównie tematyki unii z Kościołem rzymskim i nie pozbawione były silnych wątków antyprawosławnych. Leon Kiszka, tłumacząc je „w sposób zrozumiały dla samego ludu”, dokonał także pewnych przeróbek i modyfikacji tekstu.

Na zakończenie tej sesji moderator oddał głos szczególnemu gościowi konferencji, którym był prof. Ihor Skochylias¹ – wybitny historyk z Ukraińskiego Katolickiego Uniwersytetu (UKU) we Lwowie. Zapoznał on uczestników z inicjatywą badawczą historyków UKU, podjętą z okazji 300. rocznicy Synodu Zamojskiego. Historycy ukraińscy zaplanowali wydanie dwóch tomów aktów Synodu Zamojskiego. W pierwszym tomie, obok nowego tłumaczenia statutów Synodu na język ukraiński (poprzednie z 2006 r.), ma znaleźć się ciekawa dokumentacja, która nie weszła do oficjalnej wersji statutów, przede wszystkim niedawno odnaleziony w Petersburgu dziennik (dziennik) protoarchimandryty Antoniego Zawadzkiego, prowadzony podczas Synodu. Tom drugi aktów poświęcony ma być recepcji Synodu Zamojskiego w Kościele greckokatolickim. Prof. Skoczylas podkreślił, że celem naukowych projektów dotyczących Synodu powinno być nie tylko wydanie dokumentów, ale tworzenie nowej, kulturowej i eklezjologicznej pamięci o Synodzie Zamojskim, która często w przeszłości była instrumentalizowana i zniekształcana. Z jego opinią w pełni zgodzili się uczestnicy konferencji i polskiego projektu badawczego o Synodzie Zamojskim podczas dyskusji, jaka podsumowała dwie przedpołudniowe sesje konferencji.

Po południu prowadzenie sesji kontynuował ks. Przemysław Nowakowski CM – kierownik projektu UPJPII o Synodzie Zamojskim. Kolejna seria referatów skoncentrowała się wokół tematyki *stricte* liturgicznej. Jeden z najbardziej znanych i cenionych współczesnych sławistów polskich, prof. dr hab. Aleksander Naumow, reprezentujący UJ i Uniwersytet *Ca'Foscari* w Wenecji, przedstawił referat pt. *Drukowane służebniki unickie z XVII wieku*. Wśród nich poczesne miejsce zajmują dwa służebniki wileńskie – z 1691 r. (unikatowy druk) i z 1692 r. Pierwszy (Wilno 1691) bliższy był liturgii Cerkwi prawosławnej, natomiast drugi (Wilno 1692), zwany „służebnikiem metropolity Cypriana Żochowskiego”, naśladuje wyraźnie łaćń-

---

¹ Prof. Ihor Skochylias zmarł w dniu 20.12.2020 po ciężkiej chorobie związanej z zarażeniem koronawirusem COVID-19 i jego wystąpienie na konferencji krakowskiej było ostatnim w jego życiu. Prof. Ihor Skochylias (1967–2020) był wybitnym badaczem i znawcą dziejów Kościołów greckokatolickiego i prawosławnego na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej. Absolwent Uniwersytetu Lwowskiego im. Iwana Franko, od 1999 roku wykładowca Ukraińskiego Katolickiego Uniwersytetu we Lwowie. Opublikował kilka książek, także w języku polskim: *Sobory eparchii chełmskiej XVII wieku*. Program religijny *Slavia Unita* w Rzeczypospolitej, Lublin 2008; *Przed wielkim podziałem*. Prawosławna metropolia kijowska od 1458 roku, Lublin – Lwów 2013; *Kościoły Wschodnie w państwie polsko-litewskim w procesie przemian i adaptacji*. Metropolia kijowska w latach 1458 – 1795, Lublin – Lwów 2014.

ski mszał potrydencki. Unicki służebnik z 1692 r., mimo iż nie był zalecany przez Synod Zamojski (statuty nakazują biskupom ruskim opracowanie nowych ksiąg liturgicznych), przez długie lata był używany w Kościele greckokatolickim, także po Synodzie. Ks. dr hab. Janusz Mieczkowski (UPJPII) w swoim wystąpieniu ukazał, jak uchwały Soboru Trydenckiego były realizowane w Polsce i jak wpłynęło to na Synod Zamojski (*Wprowadzenie trydenckiej reformy liturgicznej inspiracją dla Synodu Zamojskiego*). Referent zwrócił uwagę, że ponad połowa przypisów w zamojskich statutach synodalnych odwołuje się do *Tridentinum*. Trydenckie rozwiązania zastosowano zarówno w uporządkowaniu administracji sakramentów, jak i w dziele ujednoczenia liturgii wschodniej sprawowanej przez unitów. W swoim wystąpieniu pt. *Liturgia Kościoła greckokatolickiego po Synodzie Zamojskim* ks. dr Wasyl Rudejko ze Lwowa (UKU) podjął refleksję na temat latynizacji obrządku wschodniego w okresie posynodalnym. Wśród badaczy, aż do dnia dzisiejszego, spotkać można uproszczony pogląd, że to same katolickie Kościoły wschodnie wprowadzały latynizację (R. Taft). Należy wciąż przypominać, że przystąpienie Rusinów do unii nie oznaczało przyjęcia obrządku zachodniego. Zasadnym wydaje się także pytanie, na ile „czystym” był ówczesny „obrzadek prawosławny”. Latynizacja obrządku to nie tylko fenomen teologiczny, ale znacznie szerszy fenomen kulturowy, społeczny, a nawet polityczny. Tło Synodu Zamojskiego wymaga dalszych, interdyscyplinarnych badań – konkludował ks. Rudejko.

Moderatorem ostatniej sesji pierwszego dnia konferencji był ks. dr hab. Janusz Mieczkowski (UPJPII). Najpierw uczestnicy wysłuchali zarejestrowanego w Internecie wystąpienia dr Dżianisa Liseichykau – dyrektora Państwowego Archiwum Historycznego Białorusi w Mińsku, który zaprezentował sylwetki uczestników Synodu z litewskich ziem Rzeczypospolitej (*Uczestnicy Synodu Zamojskiego z Wielkiego Księstwa Litewskiego. Portret zbiorowy*). Z kolei ks. dr Roman Ostrowski z Kijowa, wicerektor greckokatolickiego Wyższego Seminarium Duchownego UGKC Trzech Świętych Hierarchów w Knjażyczach pod Kijowem, nakreślił piękną panoramę rozwoju unickich seminariów duchownych w XVIII w., która pokazała, jak praktycznie realizowano postanowienia Synodu Zamojskiego o wychowaniu duchowieństwa (*Problem wychowania i formacji duchowieństwa greckokatolickiego po Synodzie Zamojskim*). Tematykę tę pogłębiła w swoim referacie dr hab. Alicja Nowak, kierownik Katedry Ukrainoznawstwa UJ (*Formacyjne zalecenia dla kapłanów w spuściźnie piśmienniczej Leona Kiszki*). Wydane w 1722 r. w Supraślu *Sobranije pripadkow kratkoje* autorstwa metropolity Kiszki można uważać za swoisty „katechizm Synodu Zamojskiego”, w którym określone zostały wysokie wymagania odnośnie do kandydatów do kapłaństwa, co miało zapewnić odpowiedni dobór kadr duchownych. Wielki nacisk autor położył na wy-

kształcenie kandydatów (obowiązkowe egzaminy przed święceniami). Dyskusja na zakończenie pierwszego dnia obrad konferencji pokazała konieczność zastosowania w badaniach Synodu Zamojskiego właściwej metodologii (P. Nowakowski, V. Rudejko). Podkreślono słuszny kierunek pracy uczestników projektu naukowego, która powinna być kontynuowana i mieć prawdziwie interdyscyplinarny charakter (A. Naumow, M. Zhurba). Należy zauważyć, że samo wydarzenie Synodu, jego recepcja i wreszcie pamięć o nim to trzy odmienne światy. Byłoby wielkim błędem jakiegokolwiek instrumentalizowanie tej pamięci (I. Skochylas).

Drugi dzień konferencji rozpoczęła sesja, podczas której oddano głos autorom publikacji pt. *Statuty Synodu Zamojskiego 1720 roku. Nowe tłumaczenie z komentarzami* (wyd. „Avalon”, Kraków 2020, 432 s.), będącej głównym owocem projektu badawczego realizowanego przez UPJPII (program MNiSW „Dialog”). Mgr Marek Grzelak (UPJPII) – współautor polskiego tłumaczenia statutów, filolog łaciński, zapoznał uczestników z zasadami, jakie zastosowano w tłumaczeniu. W wyniku pracy tłumaczy (M. Grzelak, P. Nowakowski CM) powstał nie tylko przekład dokumentów synodalnych na współczesny język polski, ale praktycznie ich nowe wydanie łacińskie, ponieważ tekst łaciński poprawiono w oparciu o wszystkie trzy dotychczasowe jego rzymskie wydania (1724, 1858, 1883). Ks. prof. dr hab. Stanisław Nabywaniec, historyk z Uniwersytetu Rzeszowskiego, zilustrował wprowadzenie uchwał synodalnych w życie jednej z greckokatolickich diecezji – przemyskiej, omawiając obrady jej synodu z 1740 r. (*Od Synodu Zamojskiego 1740 do Synodu Przemyskiego 1740 roku. Recepcja Synodu Zamojskiego w eparchii przemyskiej*). Proces realizacji postanowień synodalnych był powolny i na terenie eparchii (diecezji) przemyskiej trwał ponad 40 lat, czyli praktycznie do końca XVIII w. Dr hab. Łukasz Marzec (Katedra Prawa Rzymskiego UJ) ukazał szersze tło synodu – prawną sytuację Rzeczypospolitej XVIII w. (*60 lat po Synodzie Zamojskim: Andrzeja Zamoyskiego próba kodyfikacji praw Rzeczypospolitej*). W ówczesnym systemie prawnym wzrastała rola Kościoła katolickiego, do którego po Unii Brzeskiej dołączyła także część prawosławnych Rusinów. W latach 80. XVIII w. ordynat Andrzej Zamoyski zaproponował nowe, innowacyjne rozwiązania prawne w duchu oświeceniowym. Można było w nich odnaleźć ciekawe powiązania prawa kościelnego i cywilnego w oparciu o klasyczne prawo rzymskie. Ks. dr hab. Przemysław Nowakowski CM, prof. UPJPII, podjął główny wątek kontrowersji związanych z Synodem Zamojskim, który zajmuje także ważne miejsce w całym projekcie badawczym (*Synod Zamojski i problem latynizacji liturgii bizantyjsko-słowiańskiej w Kościele greckokatolickim*). Powtórzył tezę, że działań Synodu nie można oceniać jako celowej i zaplanowanej latynizacji, ale trzeba widzieć w nich uporządkowanie i ujednoczenie wschodniej liturgii unitów w oparciu o wzorce zachodnie. Ustalenia Synodu Zamojskiego stały się na długie lata częścią

własnej tradycji liturgicznej Kościoła greckokatolickiego, umacniając jego związek z Rzymem.

Ks. Przemysław Nowakowski CM moderował ostatnią sesję konferencji, w której wystąpili przedstawiciele Białorusi. W swoim referacie dr Siarhey Vaerameyev (Uniwersytet im. Franciszka Skoryny w Homlu) przedstawił skrupulatną, całościową bibliografię dotyczącą Synodu Zamojskiego w językach rosyjskim, białoruskim i ukraińskim (*Fenomen Synodu Zamojskiego: kontrowersje historiograficzne*). To bardzo cenny wkład w badania nad Synodem, ponieważ odkrywa cały szereg opracowań, słabo znanych i nieobecnych w polskiej historiografii Synodu Zamojskiego. Specjalista wschodniego prawa kanonicznego, ks. dr hab. Leszek Adamowicz (KUL i *Pontificio Istituto Orientale* w Rzymie) przedstawił referat pt. *Znaczenie Synodu Zamojskiego dla prawa kanonicznego Katolickich Kościołów Wschodnich*. Podkreślił, że w nowym Kodeksie Prawa Katolickich Kościołów Wschodnich akta Synodu Zamojskiego cytowane są aż 147 razy (!). Również pierwszy drukowany tom źródeł wschodniego prawa kanonicznego z 1933 r. zawiera postanowienia synodu z Zamościa. Zdaniem ks. Adamowicza Statuty Synodu Zamojskiego z 1720 r. można uznać za prekursorską próbę kodyfikacji prawa Kościołów unijnych. Na zakończenie sesji wystąpił administrator apostolski Białoruskiego Kościoła Greckokatolickiego, archimandryta dr Sergiusz Gajek, zapoznając uczestników konferencji z najnowszą historią i problemami tego Kościoła, który od 30 lat powoli odnawia swoją obecność i struktury na Białorusi.

W podsumowującej konferencję dyskusji podkreślono znaczenie Synodu Zamojskiego nie tylko dla Kościoła greckokatolickiego na terenach Rzeczypospolitej, ale dla wszystkich Katolickich Kościołów Wschodnich, a nawet dla Kościołów prawosławnych (S. Gajek, A. Naumow, P. Nowakowski). Dziedzictwo Synodu Zamojskiego ma prawdziwie uniwersalny charakter (L. Adamowicz). Badania tego dziedzictwa powinny być kontynuowane z zastosowaniem odpowiednich metod badawczych (O. Braslavets, V. Rudejko, V. Semenova), mających charakter interdyscyplinarny (historia, teologia, liturgika, prawo, kulturologia) oraz być prowadzone we współpracy międzynarodowej (Polska, Ukraina, Białoruś) i międzywyznaniowej (katolicy, grekokatolicy, prawosławni). Projekt UPJPII o Synodzie Zamojskim może być przykładem nowatorskiego podejścia do kultury i historii narodów tworzących dawną Rzeczypospolitą i początkiem dalszych ciekawych badań i odkryć.

W czerwcu br. w krakowskim wydawnictwie „Avalon” ukazała się publikacja pt. *Dziedzictwo Synodu Zamojskiego 1720–2020. Wyzwania i perspektywy*, w której znalazły się wszystkie teksty wyżej omówionej konferencji oraz specjalistyczna bibliografia dotycząca problematyki Synodu Zamojskiego.